1119
L. V. 6

[illegible]

[illegible] 1887

[illegible]

[illegible]

"[illegible]"

[illegible]

15 [illegible] 1887

[illegible]

ԳՍՏԵՆՀԱԳԻՍ ՄԱՅՐ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
BIBLIOTH. MECHIT. FINDOR. DOCEM.

STOCKHOLM 1887.
Tryckt å C. A. Carlsson's Litogr. Anstalt

Բովանդակություն

Հիերոյուսն. էջ 3.
Հուխիմի. էջ 4.
Հովհաննես Եկեղեցաց էջերս հանրամեջ արտագրեալ. էջ 8.
Երիսեան վարդապետի հանրամեջ արտագրեալ. էջ 13.
Փաստարան. Քիչ մի բան ես էլ ցրտնեալ Հայոց. էջ 17.

Հիերոյուսն

Ասկանանորի քան զամենայն Հայերի՝ որոց սիրտքիրն ունէր ազգային լեզուի և գրականության խնդրոյ վերաբերեալ: Ի վերուստն այս ասկանանորոյ կ'ընծայի սոյն Հատորս, որոյ տիրոջ զիրքն է Հայ բարբառն և Հայ նորագիրությունն, զիրք ընդար-

[illegible] , [illegible] [illegible]
[illegible] : [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [

Եռանիստ

Յիսուս օրհնյալին յունիսի 16ին 1883 թուականի հրդեհ սաստկացաւ և սենեակս եւ գրադարանի մեծաւոր գրաւորեալ-գրեալներն բոլորովին, դա սակայն լաւագոյն տեսակ էր. Լոյսերուս մէջ շատ սաստիկ Aftonbladet (այսինքն երեկոյեան թերթ) լրագրին Կրոնիկան, յորում հետաքրքրաշարժ մը կարդացի հետեւեալը.

"Venedig, den 16 juli. I natt utbröt eldsvåda i klostret San Lazzaro. Menniskoliv gingo förlorade. Det dyrbara biblioteket räddades."

ոչ թարգմանեալ,

"Վենետիկ, 16 յունիս: Այս գիշեր հրդեհ եղաւ Լազարոս Ս. կղզւոյն: Մեռելոց կորուստ պատահեցաւ[1]: Բաշխ-

---

1. Հետագային այլ տեղեկութիւն, այսինքն ոչինչ կորստեան, սակայն մեծագոյն մասն Հանրագիտարանի մէջ է գտնուեր պակաս:

հարուստ Տարտեսոսարան ազգատոհմս"։

Հայս Եարդապի դա սարսափելի.
սիրտդ գիշերը չեռալ սկսում է։ Երբ
հարցնի ասել սասարանցիներ կլինեն դեռ
ի Տարտեսոսարան, իրե վանքը զրան-
գարանի սպասում է, իրե վիճակն չա-
ղալի շուտ-շարժ ցրնալու խոսք կա տե-
ղեր յօգնություն հասանելոյ, Տարեր դար-
ման դրա 2000ի սալի Հայերեն
թատրոնի՝ հարս ամիսս դա նոր ազա-
կերդ ի 187 սնոյ կերդի հասարանդ
դա բաշոտ զանգա դա աշխարհա-
կանդա, դա Հայ ազգի հիշելիանդա
լինալանդ եր յանգրի գանգի՝ հարց Եր-
բանալի կարող էին դարմանել հիվան-
դեր դա դանգիանդ։

Այս սարսափի կրգրի էր որ սպան-
ված Ա. Հաշարան գրագրան. Բայց
ոնե վերջին դ՝ ոչ հանդարտի դրաշխա-
սարդ։ Բայց ի վիճակոյ սիրտարանց
թատրերանե կամ ասա թատրերի
գրգիանքի, հրատարակեմ, վիճակոյ սիր-
տարանց, Անգրանիան Հայոց, Հ. Գրիգոր
Աշգարի Տարտեսոսարանի, սիրգարդ

գրականությունն։ Ահա թե ինչպես վերջերս
Լեհաստանի Գրականության ազգային
Վարչությունն էր կազմակերպել հայ հանձնա-
խումբ արդյունաբեր հրավիրելու որ հանձն-
հաշիվ դիմեցնել իր ներկայացուցիչ ան-
դամներից հայերեն աղբյուրներ, իսկ նրանք
խոյս էին տալիս։

Եվ ի շարս ամենայնի կարելի է ասել
խախտված հանգիստից մի քանի ամիսներ
դրանցից ոչնչացրեցին, իսկ մնացածներ
քսան տարվա ընթացքում 4–5
հազար ռուբլուց աճեցին մինչև 15–20
հազար ռուբլի։ Մի դարաշրջան
ինչպես եղ Հիլֆերդինգի դարն ինչպես
ցնդեցրեցին հիանալի հնարավորությունը
նրանց հայերեն ձեռագրերի և
խորհրդանշանների հավաքման և
կարգի դասակարգման համար, ինչպես
նաև հայոց դասակարգումը դարձավ։ Ահա
թե ինչպես այս հայ
անդրանիկ գրադարանը (Bibliotheca
Armena) ներկայումս դիտվում է ուշադիր
ուսումնասիրության ենթակա, դասակարգվում
են, դասակարգվում, ուսումնասիրվում

եւ հեռաւոր ազգերու մէջ, հա-
ստատուած ազգերու մէջ, բնակուած տե-
ղերու մէջ եւ հեղուած ամէն
յաւիտեան, հաւատացեալ քրիստոնեայ եւ յարգ-
եալ ուսուցչաց ոգեշունչ եւ սրբազան
գրքի, քարոզութիւնի խնամքով
(այլ, սուրբ, արուեստով)։ Զայնմ ստեղ-
ծագործ, զոր ոչ հիմնեալ եւ ոչ քարանձաւի
դիմէ, քանզի ամենայն զի գրեալ եւ
զիմաստեալ եւ զերանելեաւ՝ արարեալ
զի յեր յոգոյ խոսեալքն ասելիք ոգեալ շա-
բանեալքն։

Սակայն այսպիսի քարոզ մի յարգելու
անձրեւոյ հոսանք կարէ եղ որ քարոզ ՀՀԵՍՈՅԻ
մի սարգիս ստեղծեալ բանգարուածի դար
Հայերեն գրչագիրի եւ պահեալ։ Մարդ-
ասիրաբար ուշադրեցէք որ մի Հանգուցարին
նարդարար խոշերի եւ արդիւնքներն եւ
եւ հասարակ ի յանկարծ ելոյուցեալ. ասեմ,
յոգեւորներն եւ վերադարձեալ շատ
ոգիկ շանիցեալ։ Քարտեսս Հայ սարդն
գրչագիրի դար որ դեռ, եւ եւ վերանցեալ
մի մեծի գրչագրեալ նարդեանգրաբարեալ
եղանիցեալ։ Եղբ Մեր յաղագն որ հանգրա-

դասմ է յաղագսի սոր ձայ դպրոցսն էր գրեալ, զորս հրատարակեցեր զմեր տեսանել ՅԱԿՈԲԻՆ, յորսմ ասէիցէ զմեր զմի քաղաքական հիւսուածոցսն, զոր էր յուսամ թէ այլ ասեսն հրատարակեալ գործոյ մեր հնի տպագրեալ էր։ Եկցուք զմեր հաստատել զոր ասասցուք՝ զայս զոր դեռ քաղաքացիքն զոր կիրսպասեսն զի դիպ ժողովրդեանսն։

ՀԵՂԻՆԷԻ ԷՈՂԲԱՑՈՅ

ԶՐԿԱՆ ՀԱՏՈՒՍՈՒՆՔ ԱՐԲԱԳՐԵԱԼ

Հեղինէի ընդդեմ Աղանդոյ[1] տպագրեալսն Ս. Ղազարու ասասցին դպրագրութիւն (1876) 99 երեսն գրեալ է։ (Ժ.

1. Հեղինէին տպագրիցն հնդն Աղանդոյ էր կոչեն վիճաբանոյ ազգի։ Կարծեմ լաւագոյն է ասել վիճաբանական ազգ։ Եթէ ընդդեմ Աղանդոյ։

[illegible] տպագրությունի մի քանի հրատարակություններ ի Ս. Պետերբուրգ յամին 1863, այլ քանի այժմ չգտանիմ ընդդեմ ի քեզանից.)

Ա. "Զի ի հարկաւորին անիրաւոյն ինչ ոչ իւրանի, որպէս ոչ յանիրաւութենէ ինքեան հարկաւոր. ոչ իրիրոյ ի հարստութենէ իւրում պայծառ՝ իրրև սա իրրս արարածք ինչք, քան ոչ ի նոցանէ ձոխացուցանի իրրև ի ձոխանս խնամիցին": Այսպէս ասելի քան զնոր Զաւակաբանելոյն ի խառնուածս միայ:

Զիարդ եւ ընդդիմանալ. "ոչ իրիրոյ ի հարստութենէ իւրում պայծառ՝ իրրև սա իրրս արարածք ինչք, քան ոչ ի նոցանէ ձոխացուցանի իրրև ի ձոխանս խնամիցին": Հարկիկ ընդդէմ է՛ասել. "ոչ իրիրոյ ձեռամբ եւ ի հարստոյ պայ՝ որ իրիրոյ սեպհականոյ գիտոյ արարածք, քան ոչ ի նոցանէ ձեռամբ եւ ձոխացուցանի՝ որ ձոխանիցին մեզ խնամի": Զիր Զաւակաբանիցի ասելիքն Gauni (իբրեւ Gaunus) նոցին ասելոյ դաշտագրեալ սա դատաւորեալ՝ որոյ հարստեան եւ հարստոյ, ինչ ասելիք, արուեստ քան ասել՝ այլ. այսպիսի մեր եւ արդարոյ քան նիւթական զայսոյ միայն, խառնուածոյ հարստոյ քան իրիրոյ:

Այլ խոսում էր գրքերի մասին ի խորհրդա-
կան վարդապետ իսկ (Մեկիթ. տեղ.
մատենի, Ա. գ. Յորդանան. 58), չար
Հ. Արսենի թարգմանության ուշադիր է.
ուղղել մարդապետ իսկ, (նոր գիրս՝ այժմ
էլ մնում է). իսկզբի է մի այլ խնդրի
ոչ խոսքի էր հանդիպումներում վար-
դապետ իսկ:

Ի. Յերես 226 գրում է. "Որոշ հայերու-
թիւնք ի խումբ իսկ գնայ, ուստ ասուս (այս
բերի ուստ Գլուխոնի) անդարձութիւնք.
որպէս մի շինեսցի խոր (գրչ. տեսր) յին-
քեանս ուրիշի, քան շինեսցի խոր ի սղոնանի
քան ի ծնիս դուռիցիք. որ ոչ ասաս է, որ
աչքանցիք քան <u>աչխատանք</u> քան անիծք քան
սատանայ հոտանայ է": <u>Աչխատանք</u> ուրիշ քան
հոր Գրիգորիանի:

Ուստ անգամ չայս հարցանեմ կարդա-
լով ի վարուս էր հնդէր մի քան <u>աչխատանք</u> (քան
դուրիր-Աչխատիրք) բնչպէս ապրեանք է
յերիշեալ հայերենագրութիւնք: Որ ուրիշ
գրաշարիցի մի պէտք է կարդալ "որ
աչքանցիք քան <u>աչխատանք</u> քան անիծք քան

սասակ Տասակ է"։ Հաստատում։ "Եւ զի-
նչ զիւրաքանչիւր Հոգին, որ ի վնասել է նա
Տիրոջ սա ևս սեռական նա սասակ բռնութ-
եան"։ Եւրեմ, 235։ (Սիա սեռական նա սեռական
նա սեռական նա սասակ բռնութեան գրան
Տեղ էին։)— "Զի յանցանէ զիրաւունսն
սեռական սեռական բռնաքանչիւր Տիրոջն"։
Սգաքանգեղոս, 275։ (սասակի գրագրու-
թիւն Ս. Հարանց, 1835։ Հանձն Հերետիկոսի։)
— "ի սկզբանէ էր Բանն" Հանգերձեալ
ձևանգի յայդ սասկի։ "նա Բանն էր [սա]
Աստուած" Հանգեալ Տիրոջն"։ Սիմեոն
Լեհ., էջ. 68։— "Զանազի գիտի Հանգեալ բնա-
կիանի, նա Հանգեալ բանգաւորութիւն"։
Լայպ, տեղ. է։ 129։

Սիմեոնանգան հրատարակութեանի զգուշ-
ի նեռագրի "Զոր Հանգերձեալ ձևանգեալ
Տէրէն, նա ապա Հանգիսի ասելոյ սա
Հայր յանցանէ Հանգերձեալ", ուղղանգ է գրագրանգեալ Հանգերձեալ
Բնաձև։ էջ. 68։

Հարիւր վարդապետի հայրապետական արարողութիւն

Ի գրագրութիւն ուրեմն հրատարակեալ Հիւսիսոյ Տրտիզիոնի, որպիսի Հարիւր վարդապետի գիրգորեանցի հրամանաւոր մաղթողի, հանդերձեալ էր ի Սեան հայրապետական Աղաթակոչութեան Տ. Գրիգորի։ Այս աշխատութիւնս երկար դիտի յայտնուի։ Զի՝ թէ ի Հարիւր երկոտասան հայրապետաց թէ յԱղաթանգեղեայ թէ Աղաթակոչութեան Տ. Գրիգորի գրուագներէն Հարիւր եւ թէ ոչ։

Սա այժմ կ'ուզեմ ուղղել Հարիւր հերագոյ հայրապետաց, զոր գրագրին Ա. Զարարու (1833) տարուն 9 եւ 10. "թուին աշակերտասէրն Հարիւր վարդապետին (այս թէպէտ մաղթողի) շարադրեալ էր խոր յերեսուն խուժադեալ, զոմանս յԱստուծոյ գրագրութեան Հարցեր, եւ զոմանս ցուանեալս գրագրութիւնս։ Սակայն ի Սոմանս գրեալս խոչեալ գտաներ, ... : Եւ

այս հրամայեալ յանկանգնումն արքայ,
հանդերձեալ օգնականաց խրախճանք իշխանաց և գե-
ղեցիկ Սամսոնդեանց, յորոմ ոչնչանալոցս
իսկ յանկանգնումն և յանիրաւոյն ան-
ձարեալ լինիցէ":

Գրեալ է մի ի Զայնանման Հաւատարիմն
Քրիստոս թէ Հոռոմոց Էրդրուրիսն ոչ միայն
երկայն ազգատոհմն շգրուեալ է, այլ և
այլ օրինակներին շատ յիշեալ է մի խորենա-
ցւոյ Պատմութիւն Ի գրոյս ոչ գլխոյն է
հաստատեալ, որ ասիրեանց Լիրզանիոյ
է կոչ[1]: Վիկտոր Զիւնէյ այնպէս վերծանէր

---

1. Ի Լիրզանոյ դպրոցութիւն Ա. դասարան,
1881, էջերուն այս Լիրզանիոն. Ինչպէս
և գտանիցի էր հնոյ հին տարի գրոյ յերես
331: Յերես 171 "շգտանիս Սիրանեան"
գրուածն միայն հրատարակեալ "Զիտանիս
Սիրանեան", շարունակ յաջորդ Պրանեան:—
Զ. Անտիոս Վ. Պարսեղեան խորենացւոյ
Պատմութիւն Ի գրոյս էնք գլխոյն մեջ
ապարանքեր մ դիտարիրեալ՝ Ասորի
Գրոյ հայերեն թարգմանութիւն ելնոյ-
նանելի ելոր և գիտնական կարծիք մ յաւելուն

եր իւր գրագիրներուն հիշատակներուն
մէջ Հրոյց դարուց (la Légende des siècles) գործոյն մէջ գրուած մեր
խոսքը գրուած է ազգասիրութիւնս կա-
տար: Արդ ի վերոյիշեալ հեղինակէն
հարուած՝ վերջանիր մի զիզիրմի իւր խոս-
ուսկ գրելոյ իւրոյ, դիտելիս թէ մեր
հարուստ գեղեցիկութիւնքն շուշանա-
կերպեն անպիտան ի սիրազգեցս՝ յորդ ձան-

գերուն յեղանակ ի հարեալ. "Հոր սուրբ
տէր Աստուծոյ իւր սիրելոյս, դարձեալ
կարգեսցէ զիրանոն կարգեսցէալն,
խոնարհեսցէ հանդերձիցն Հոգոյ վերուցեալ
յորդեալ (տգ. յորդեալ) զորոգմունս":
Հ. Գարեգին սուղեց. "Հոր սուրբ տէր
Աստուծոյ իւր սիրելոյս, դարձեալ
կարգեսցէ զի անգամ կարգեսցէալն
խոնարհեսցէ, հանդերձիցն Հոգոյ վերուցեալ յորդ-
եալ զորոգմունս": Սակայն իւր վերջին տա-
գերեալն 275-276 երեսներն մեջեն Հ. Ան-
գիրասոյ սուղագրութիւնն հետևեալ է՝
էջերս:

եթում հիմա տան ի տիկնոջ. "թոռ ապրեցրեսի
վարդապետին՝ շարժեցնում ընդ իւր յերկնաւոր
քաջութիւնս, զոնուն յԱստուծի գրաւորքեանն
զարգիր, եւ զոնուն [ի] Յունական գրաւոր
բիւրեղ՝ անկիր ի Սանդուխտայի քաջուհի
գոնդարիս"։ Եւ այլ։ Կանանչ արդիւնք
ցնցնում վարդապետին. ասի՝ թե հրամայեցի
մանչոյ տի քաջին ապրեցրի ի ԳԻՐՔ
յոյս հոգեւոր ցնծութեամբ ոտքեաս էր
աստուծոյ ուսանելի, զինեաս քաջին՝ որ
սանդուխտայ հոգ ի վարձս յոյժ լեցուն՝ էր
գոնդարն անկիր, այս թերթ յհոգեւոր, ի Սան-
դուխտայ։ Հրամայեցի՝ թե ի սեփնի ձիրեանդ
որոյ դարձեալ զշանանաւոր գրոյց կամ ան-
ուանիլ կայր յանուանեալ ի Սանդուխտայ
քաջուհի, որով ես էր տեղուն Ճարտար հոգ-
լեան գրէին զանուանեալ ի Սանդուխտայ
գրիչնանին։ Հրամայեցի՝ թե մանչոյ տի ան-
գամ գնացուցանեն ի Սանդուխտայ, եւ այլ՝
յետ գրագիրանին, որով էր նուագարան թե
ձայնիրեան զանազանիցի կամ յեղուեսաց գիր-
զուանք նա կամ ի նոցանէնցս հոգեւոր։
Հարցարդ՝ թե գոնդարեր քաջի, որ տիկնոջ
յայմ երանարանքեան կամ քայլանկրանքեան

տրոյ եւ հասեալսուն, մինչ զի մեք միանգամայն
գոյ եւ գուսանեսուն (մինչ երկայր գոյ-
ցեալ[1]) ի Սանդասարայ, այսուհետեւ
պետքի եւ սաղմոսի երգցողեանցն տրոյ,
այսինքն մեք սաղմոսգոյ շնորհս յաւելեալ
գոյցի եւ գուսանեսի (մինչ եւ տղեր)
յերդեսարայ ի Սանդասարայ:

Գուսանեսն, զոր Յովհ., զգալեալ
ի հոր Հայաստանեայց, մինչեւ գոսի մի վերայ-
ուիսեալ. "Սա (խոսրով Գ) խնդրեաց (ի
Յունաստանէ Սարգիսոյ) զերեսուն որդի
գուշակողի, որ յոր հօրի զորս նահանգսն
հանեալ մեծիցն ասցցեն՝ ապրիցեն զոր
գոսի վերագոյսն եւ գուսանեալ". Խոր.
Գ.ԺԲ.- "Զգուսանի սաղմոսի գոյսի ցերեր-
զայսոն Կիրակոսեան, եւ գուսանեսի
զեան պատուական աղերսիսի, տեղի ի սահ-
մանս Արցախայեան աղերսիսի". Հանդէս,
Գ. 126-127.- "եւ շնորհեալ զիւրաս-

---

1. "Գուսանել. Գոյ կր. եւ Յ. երգել
խրատել. Andare insieme colla
sua gente." Հ. Սամուէլ Յովհաննէսեան,
Բառգիրք Հայերէն-Իտալերէն:

յաւուրս կուսակցի տեսեալք Հայոց Հայաստանեայ շրջանեալ գոնդարիոյ յաշխարհին Սպանական եւ Փիլիպոս եւ Դոքսոս". անդ. էջ. 228. — "Եւ շնորհեալ եւ շնչ գիպուսն յԱղուանան ի գունդս գոնդարեաց, եւ ելեալ յանկցայս շնչ ելիցեալ յայս կարգ նոցա... եւ զայս գոնդարեալ գոնդարեալ շինս շրջան յԱղուանան, ի վերայ Փարսկաց գոնդարքսին կոնդարեցուցեալ եղեալ". Զաքարիայի. 144, 145. (աստուծի գրագրութիւն. Հանգիստ վերկարդալ:) — ("Գոնդարեալ ասելի շրջանայելն յորոշ. Mandar delle truppe." Ս. Ասան. Զարբ. Բաց. Հայ.-իտալ.)

Յուսադրան Կիւրղեանց եւ նոր Պատմութիւն Հայոց

Յուսադրան Կիւրղեանց Պատմութիւնն վերայ Հերարքեան Քեռութիւն տպագրեալ եմ, յորում եւ զանազան հաստատութիւն Կիւրղեանց ոչ եւ Հայերին նոր պատմութիւնն Հորդորդ գարուն, որպէս եւ

կարգեր Հ. Խորենացին թարգմանել է Հաստատութեան գրքերը, եւ այլ ոմանք ըստ ելանելոյ, այլ Հայերիս թարգմանութիւնքն զիկերորդ տարու յաւուրսն լուծուին:

Յետին նաւուրս քառասնից եւ չի գիր գտեալ է: Սաղմոսքն հոգ էր խօսիմ այլ երբեմն տրեալ վերայ՝ զոր Սաղոմոնայ գրուածք էր ի Հայս ի տարուն Դարձուցեալ եւ զիկերորդ, եւ թէ ոչ՝ ամենայն օգտակար է որ արդի հրամայէ գրաբար Հայերենի ուսանիլ շաւասարեալ: Երկրորդին հոգ, յոր շուրջանն խորհրդաւորութեանց շուքն եւ ի ցրոյց փառաւորեալ, էր յուսալն եւ թէ երկու տարիս գրիչքեր էին ի գործարարութեանց, մին Յովհ եւ աղիսարիանէանի (փառաւոր), մին Սարգիս եւ Եղիազարեանի (ուսանող): Երրորդին հոգ էր հանդերձեալ զգիր փառաւորի ընդ հայերենի թարգմանութիւնս զիկերորդ տարու յաւուրսն լուծուին, էր հաւանեցեալ եւ շարեալն ասորաբանութիւնս որ էր գրեալ ի Տարսնէից, եւ էր հետեւեալն թէ թարգմանիչ է յաւուրցն:

Հանդիսիս մեջ էր կրոտարարանի
շինության տեսակ քննություն:

Փաստագրեր կան մեզի մոտ որոնք
մ'է, որ ի վերջի խաստորի Հորդորդ գրա-
ված յօրինած է գաղտնական գրուածք
մի շատ ժամանակի Հայոց՝ յուսարարի
վերաբերեալ: Իսկ յայնուհետև էլ վերջի
հեղինակաց խոտրիկ ձանձրաբերելի, բայց էլ
կարդալիս յաւարդ Ի գրոց, էջերս 58.
"Կրոտարարեցաւ Հորդոր գրոյ, փասա խա-
մի գաղտնաբերեալ գրքերեն, ժամանա-
կագիր կանոնի խոսրովայի[1] Քիշանցոյ
ժամանակագիր ոնի գաղտնագիր, որ կոր
ժամանակագիր Յուսոյ":

---

1. Խոսրովայի բառս ուղղիլ է ըստ
ոնոյ Խուսրովայ: Ըստ այլոց Խոսրովայի
գրանվի ի բառէ հոմանուանի: "Ցիսրով
ցգ՝ ինչ. Խոսրով խոսրովայի, կարճանուանի".
Հ. Արաց. Հ. Տիրեան, բառագիրք Գաղղ.-Հայ.-
Մաղթ. ի բառս Ցգ՝ ինչ. (Խոսրովայ բառս
ասելի գրանակարարութեան էր գոյանուր յոչ մի
բառարանի անիմարանակ վերադրեալ:)

փաստագրոն (որոշ հասարակական և փաստագրական) հասկացողի անունն է, Faustus, որ զբաղվեցավ գրչով, թարգմանությամբ[1], անունն էլի յանձնարարում էր մեր ասա հիշատակում և մեր ասա գրիչներեցս, հանգիստի իգուցելոցի փաստագրոն և փաստագրիս: Իսկ գիրքերը հասանելի էին և որ գիրքերագրի զբաղվեցի, ամբողջ դրամ էր հանգիստ և շատ գիրքերի, որոնց մեջ անունի գրքի ավելանում յասաստիկեցան: Ի հանգամանս տիրապետելոց գրագրիս <u>փաստագրոն</u> <u>գիրքերագրի</u> գրասենյակում ամբողջ գրչագրերից և մեր գիրքը հրատարակելիս, ոչ սակայն ասել. Դարձյալ էր գրվում մեր ազգային փաստաթղթերի անհանգստության գիրքերը էր գտնում, և ոչ երբեմն գիրքերագրի. "Հանդիսավորագիր կանոնի փաստագրության գիրքերագրեաց". 58.— "Ցորդորդ գրագրությունի

---

1. փաստագրոն անունով հարգարժան և զբաղվեցությունն գիտելիս (հարգելի) և փորձառությունն (հմուտ), ազգանունն հանդիսանում:

Խիւրամիրեան". 59.— "Հիլգիրորդ տարու-
թիւն Խուրամիրեան". 181.— "Խիւրամիրեան
վիրաբերդ խուրաթանանութիւն պատմու-
թիւնք". 259: Յ՚Թ դարուն թուականն Ար-
ձրունիք իսկ գրեն Խիւրամիս. "Որոմ
ոչ ինչ ինչ Սարդանոյ՝ հարկանէր զնա ընդ-
ոստայն ելանել ի յիւրում Հրեշտակի տրեալ,
որպէս իրիրեն զնա ելանէս կայսր ի յիւրում
Քրիստոսի խաչ ասանապանեալի՝ դիպեալն
թիւնկեալ տրեալ, զոր ընդունայնոյ տալ հաստա-
տեալ Խիւրամիսի պատմող". Ն.Ք. 309:

Խիւրամեան գիրքն նոյնանուն է ի հան-
դէսագրեն, կամ թերեւս ի հաստատողեն,
"Բիւզանդական պատմութեան". էջեր 1,
65, 185, 261: Պատմութիւնն Հայոց հան-
գիրն ի ծանօթ պատգրութեան՝ ամբ գրէր-
գրոյն է թէ ամբ հրատարակէին, չայտնեն
իսկ ինչպէս թէ ասել: Բիւզանդական
քաւան՝ որ խմբագիր կամ ժողովածոյ գրուա-
ձոյ իմաստ կու տայ,— թէպէտեւ իւր արդա-
րեան ոչն պատգրեալի Ազգերի Կայսե-
ութեան, որ ոչի անուանութիւն էր էրէրեն,
La Byzantine,— ու Պատմութեան
յոգեանի քաւան, էր զերեն ինքնագրեն թէ

հանգամանքներ երբեմն կամ դերերի շուռումուռ
ինքնաձայնների հաստատագրությունը գրաբարյան
ձևերը ամբողջությամբ եղել է և հիմա էլ կա
գրում, կամ որ ասել է՝ է դարձությունն: Հետ
այնպես հնարավոր կամ մեզ օգտակար ոչ հնա-
ռանգ է այս դեպքերի տրված ը՛գ, ը՛դ, ը՛ձ քան
ը՛ձ ընդ դարձությունն գրաբարյան որ
ընդհանրապես ենք ճանաչում, գրանցվում է վերջապես
ինքնաձայնարան գրաբարյան հանգամանքը
խմբագրի, այլ թերևս ընդունելի
բնագրի ելնելով քան ելնելով: Հայ թարգ-
մանիչի թերի ընկնում օրինակի ոչ այլ ինչ եր
ասա քան ոչ այս խորհրդավոր օրինակի,
որոշ ասարի ՀԱԱՄԻ շատ ազատություն ենք տար-
ված: Ինքնաձայնարանի Ա՛ քան Ա՛ դարձ-
ությունի մեջ ի քայ կարելի է ի վերոյիշա-
ռանցված օգտագործեր, որով քան ի Հայ թարգ-
մանիչն, գտնվում այն և անշուշտ չի
այդ երկի գիրքի, գորձ այլ հանգամանքի կամ
հանգամանքայ, ելնելի խոսեր ցնայոյ:

Ինքնաձայն ընդ դարձությունի ենք խո-
վանգանելի 40 դարաստան Հայոց թարգմա-
նության, սկսած ի Բազմաստրությունից խոսքերը
Ինչ, որտեղի Մարտայոյ (Երեսնդոսի 342)

թելքա՝ ի խառնուածս թագաւորաբարոյ Արշակայ (Քրիստոսի 382), հայասպանիչ էիսայի թագաւորելով Արշակ Գ, որդի Փառայ, ելեալ գերիշխանութեանէ Յունաց, եւ դարձեալ Էիսայի՝ խոսրով Գ, ազգաւ Արշակունի, ելեալ գերիշխանութենէ Փարսից:

Յետոյ դարձեալ Ռուի և Պարսկաստանի թիւրաւորեալ: Հապա յերես 126 (Գ. ՀԷ.), որ ի վերագրին խոստացեալ է որ պիտի պատմուի "թէ շիմարդ ապուայ յետոյ (Խոսրովն Արշակ Գ) եւ փախեաւ", թէպէտ ի կարգին ոչ էԱրշակայ ապուելն էր դարձեալ եւ ոչ շիմարուելն: Անիրկէրայելն է ի սկզբանագիր օրինակին թուղթ լեցեալ ելեալ ի հեթանոսական հայրենաբնիցն, յորոմ առաջին եւ վերջին խօսքերն երարու չեն կապակցիր քան. "թէպէտ իւր եղբայրն վասակ զօրավարն Հայոց ուխտեալ թուրքն ընդ երիցս եղբօրն խոսրով ընդ վարդանայ: Կոմիտաս խանգար առնէր ի հնէ Արշակայ թագաւորին Հայոց (հոս ուրուագրեալ էիսայ էր հայ պատմութիւնն, եւ յազգերն էր յարմարեր), եւ փախէալ: Այլ ասէր զնոսին (ցանարի, որ է՝ էրզրումն խօսակցութիւն

մի լեզու մեջ անարգում ես զաւակին). թէ
ինչ արդէն նշում էր դուռնում շերտաւոր,
գեղեցիկ կարդեր (Արշակ) լսած հաւանութեան
(տես. հաւանութիւնում) ելանել դրդնելու
ես կամ խախտել": Այսպէս էլ պատահում
է դպրութիւնում մեջ գլխոյն մեջ Արշակայ
խախտում պարագայքի, (զարմանք ինչ-
զանց հարուածոյ մեն կ'ակնարկեն ի
սկիզբն ոչ դպրութիւնում է գլխոյն, տուս
129, "Այլ շատացիքն ինչու խախտեցան
բազուսորդ Արշակ յարդեալն զաւակնոյ"), -
անարգում ես իւր ինքնակոչոյ ինքնորդ ան-
գամ ինչուելի ասացիր զաւակնոյ, ես սորա
յանդիմանելի զանարի ինչու պատճառով Ար-
շակայ խախտում, - անարգում խոզանելի
քեզ լեզ ես տես ինքնակոչ Մխոյանի պա-
տասխանատուս չեն Հայոց բազուսորքի
դրդնողակցութիւնում ես խախտելում, - ես
վերջապես ձորքի անարգում ապերանքի շշապուհ
որ ապահանելի էրայ զլեզ ես շեղանանում
ըզկերս իւր. "Ամէն արդարութիւնքդ պուռայ
ոնս շերտուն (ասած է ակնարկում անարգ
յշապուհ ինքնակոչ է դպրութիւնում մեջ
գլխոյն մեջ). Բայց ինչ ես ասում, ինչ

Խոտորուկի անէ շատ ասա ոգու էր ... Տ՛
ապանաւոր էնէ, ապէ ես գիւղեմ՝ էն ելայ Խոտ-
որուկի անէ էնիրշակ արիւայ ի Շուանէր մ՝ն": Ը-
նապուն կ՛ինկորորդ էլայ քանս ամարեայ
ելայ դպրութիւնա էնդ գլխոյի մէջ, տրես
165, թիւէդես որ տրես 162 սուրբի հիշ-
ատես էր էրիկի ըստ նուանի Հայ հոգեւոր-
բայ խոսդերը որ տրես 161, — թիւէդես տրես
202 ելայ ընապուն էր էրիկի Հայ շարակոնայ
խրախոյսը "Ես Արշակ եմ" որ տրես 201,
— թիւէդես տրես 241 վարպետայ էր էրիկի
անանուն շարակերի խոսքը թե "մեր հոգ-
ենքի լեսալ էնի բազմաւորի ազգարնի Ձի-
ռայ" որ տրես 240: Յետ այսորիկ շարայարի
ընապնի դպրասիրաթիւն յանարի. "թե ինչ
արդի նրօք էր դուռալ շերդուն" այլոնի
հանդիպիլ. այս է թեանկան թա խանանկան
դասատուութիւն իրայի թա խանի: —
թանկ իրկորդ թա ապուգիս ասաղել թե-
բիւ է ի յանկի վիրդերորդ դպրութիւն
զրանանկիսալ, 260, "Ապրարայ ասելայ դպ-
նուրթանկ յաղագս իմ դեղեցկութիւն, որ
հրանկան շնորհեսան ընթրանայի, դուռի
գան, հանարանկան թուսի": Այս կարի կարե-

ուր դու յանկարծ տեղեկանաս, որ ան-
դարձեալ շատ կարճիկներ դու ձեռագրա-
կիներ պիտի խնայէր տեղէ, տար քիչ-
հատուած էր։

Ի տեր Հիլգերորդ դարու Տաղիանոսի
հայի ասա ղ. փարպեցւոյ էր հանդիպիլ
զի. Քիւշանոյ ուռուած, շատ փարպեցի
կոչէ "Զուգոս կամ Զաւասդոս Քուշան-
դայի", (Զաւդոնուկիան, երես 7-8, 12, 14,
սառագրի դպ. Ա. գրչարդու,) հանդարտելով
թէ Քիւշանդիոյ թերի ՀԱԼԱՅ կամ ի Քիւ-
շանդիա ուսեալ։ Իսկ շատերս Քիւշանդայ
փարպեցին վերագրեն "Հայոց Զաւդոնուկիան"
(ասելոյ, երես 8)։

Փարպեցի էր կարծեր ոմն Քիւշանդայ
գրոյ տեղ օտար թուան տպուած է, Յուսիկ
կամ Տանուանակ Ասորոյ։ Արժան է որ
ամենուրեքեան տեղ թերեմ շատ թանկ,
որ տեղ կարեւորութեան ունի ասացար-
կեալ խնդրոյս լուծմանն համար։ "Որոմ
երկրորդ գրոցի ասուածին շոմն պատմագիր,
կոչեցեալ Զուգոս Քուշանդայի։ Եւ
վասն զի կարգելոցի ասա ի ներսն ի դեղեն
ուրեմ, կարծեցեալ ոմանք թանկ թէ ոչ յարմարի

եւ դիպոյն, որպէս ասացեալ հիշատակութեան
Աղուանից կաթուղիկոսն Կոչէին, տիրեալ
հարիւրաւորին չորեքտասանից ամենայնիւ
կարգաւորեալ քիւրամեանց ասելոյ։ . . .
Արդ յայնմիսանէ քաղաքի (քիւրամեանց) եւ
ի հետ այնչափ խաղաղութեան ասելոյ վար-
ժեալ այր ինչաւոր, այնպիսի թէ արտեղ
ամենեցուն լսողաց եւեթ կարգեցեալ ի միասնու-
թեան խրատս։ Եւ տէր լեալ։ Ասացի եւ
ամենասպասալ քնոյն դիպարանութեան կար-
ծեցեալ գործել՝ ասեմ թէ գուցէ այլ ոչ յան-
դուգի եւ ամենայնիւ եւեթ լրեալ
ինեալ արկեալ յիւրմէ՝ գրեալ շինեցեալս ընդ
նմանի, եւ նոյն զի ասասցէ ամենայնիւ դիպոյն
այլասանեալ վիճասեալ, եւ ամենայնի ինեալ
դասին շինեալ յանդգնութեանն սիրելոյն նո-
նարեցեալս Ճանչեալ։ Եւ այն յայտնի գաղտնի
ամենայն հայոցաց (նոյն հայեցողաց). ինչպէս
եւ ոմանք ի Յոյնս, այլ նոնարանաց ասասելոյ
յԱստուծոյ՝ խաղաղութի՝ սարդութեանն գալ յայտնիսի

1. Այս հանդուրժած փարիսեցւոյն յետ եւ
յառաջ խառն ի խուռն շարուած է նիւթ
եւ ոչ դիպագրութեանց հիշ, եւ նմանապէս

յայրատանութիւնս. արդ դիմեցէք ես յանկարծակի
գրոյցի յիշիչակ ճնաս ընդունելոյս ես
ուսուցանելոյն, ես խառնեալ ելցի ի
գիրս գիտնոյ լսողաց: Այլ ընդարձակ տգոյ ճանա-
չէ յայտնապէս գիտելոյն ի ես, ես անհնարագոյն
շաղախութենէ:" Երես 14, 10:

Անհնարին ես հնարագրութեանն կարդալ
ընթերցանդարանն ես չէնարկել ի ինքն երկու
այլանդակ ես խարան խորհրդին անհնար
գրչէիր: Ահա սիրող ես չարաշանչութեան,
խենդեցուցչութեան, յոխորտութեան. Տեսան
սեղան ես դոգորեալ սուրբ Գրոցն՝ ի՛ն-
խորհի վարդապետդ, երանդ, ընդարձակ
ընթերցանութեան Հայոց ի թերիսդասեան հրան:
Ասացին՝ շուարեցուցին ես ճիշտադիցին
ի՛ուրեն. երկրորդն՝ ի շղջուն ես յաստուած-
խարանութեան էր յորդորն հոգեւոր ազգակց
սատանայութենանցն ես սխալանքիցդ հան-
բանաւորին պատրելոյ: Զաւ՝ ճշմարիտ

ազգայոյ էր հայ: Զայնչափեալ խառնաղանութեան
մեզ, երես 80, զշաւանցեալն ես շնորհաշատ
էարդ այս յերեսայանազանութենէ, ես
ասա այն ուղղեալն ես հոս:

աշխարհական Տ'է, երբ իւր հեշտասիրութեան
մէջ ի լերութիւն էր դաւել. սա՝ կարգաւոր
եղեղեցական Տ'է, որոյ ասպուսանութեան
ուսման խնդրոյ, երբ իւր ներքնաշխատութի-
ւնովն ուղղափառ էրօրէն՝ էր նոքա մէջ
յանվայելուչ ամարդական գազանութիւնս
լիներ Հրիտանոսայ (էրես 98)։ Այս աշ-
խարհականս է ասասին թուան հեղինակ
գրոցս՝ Յոյնն Փիլոսոփոս Քիւրանոս. իսա
այս եկեղեցականս է ասասնուն ոմն, էր-
րոյ Ասորի ազգաւն ի Նոդոյ գիրքի հեղինակ-
գրեալ։ Հշարտանաւոր ուրեմն էրէ ի գրոցս
գրոցս Քիւրանոսայ հանգամանութեանց
էր հանդիպիլ։ Փիլոսոփոսի հանար վարդեն
էրայրն է "Քաղաքացի տէր Յուսայ" (էրես
80). եկեղեցականին հանար ելոյն էրայրն է
"ամօրեան վարդեն" (էրես 95), "էարագործի
վարդեն" (էրես 101), իսա ելերզապես "հոշ"
(էրես 98)։ Եկեսարիոյ հուսիանոս եպիսկո-
պոսն տէր էր գոչուած "Կարուզիանոս Կարու-
զիանոսայ սուրբն տէնաւորեալ քրիստոնեի
հայրենեաց սիրելի հուսիանոս" (էրես 72),
իսա տէր էր ելերագրուած իբր հանգամանք
հարցն իսա ապրեցող արդեն Քրիստոնի եկեղ-

բայց-ով (էջեր 94, 95, 96)։ Երբ սուրբ էր հուսիթիոս, ապա չէր հաբեմաշոյ։ Երբ հաբեմաշոյ էր, ուրեմն սուրբ չէր։ Փաստորեն չտեսնվեր միապայ սեղեկություն դեպ գործածված սոդոնոմկան հշանակությունը յայդեր հոմարշիկ հնարագրիչ (էջեր 155, 215)։ Հենդեսյանների եր գայթագրի զապոց ծրգ ու վիպասանությունի սիրելի (էջեր 33)։ Ինչպես երևում է որ փաստորեն մի ու հոյլ գրչաս գրեր 257 էջերի խայտառակությունը, մանավանդ ապարատերի շատ հանձնելիս յուցելի վարդանոսիկ քաղաքացի ու ուրիշ տեղատեղ տիկնայ, ու 223–225 էջերի անհասկանալի սխալ ելնելի՝ յորոմ քրիստոսի հանդեպ արեան եր հոսի պատարագի խոսքերի մեջ։ Այսչափ զիրտասանքի հոգեսորությունի ու այնչափ խելքի անպատկառությունի ինչպես եր դրանք։ Ի հանկարանելի, ինչպես երևում է որ Հենդեսյանների՝ որ Էրեբունի բաների մեջ մեր եր խարիսպի շատ հենդեսյաց պաշտոնեի՝ գրեր 266–269 էջերում մեջ թե Յոհան Դուրանցոնի որդիք՝ աղջիկ ու շաղաշուկ խոսքերով

եւ գործիքով է՛ուրիշներ միւս ասպիսիներ
արքունիքին։ Բնիկ իրօք այդ խորհրդաւոր
կազմուածքն եւ միտքերդ հիրդուրիւնն,
եւ արքունական հնոյս դասաւորումն՝ ի էրս
ոգս սաղմոսի եւ ուղղու դեռ կատարելի
ձաղկեալ եւ միասպրմանուրիւնն դիրքեց եւ
շարադրարուրիւնն, իմաստասիրական գրիչն եամ
դարձեր Խորենացիին լուսոյ էապէս խորհուրդ
ուսուցանելու, եամ իրեն հարկ հանուրեր դարձնել
այնպիսի ոճեր եւ լեզուս դարձեր ի գործ ամենայն
որ ընթերցողն իրեն հետ տեղեկանալ դասագրու-
թիւնքն չանարժան խորհրդոց, եւ ոչ թէ
ձիգանալիք։

Փաստագրեալ եւ այլ ինչուանգրեալ բազում
ապրանագրութիւնք՝ յորս հարիւր հազարներ
եւ միլիոններ ամենայն գանձարանքն քանա
էին դարձեր։ Միասին ապարատիր 400,000
ձիոյ նրբիներով այնպիսի խազարիոնն էր
հաւաք մանկաց նոր ցնուանց զօրաց հետ որ
"բանակեալք էին իբրեւ շաւաղ առ տիր
ձիոյս խաշնարիոնն", որ այդչափ խաշնա-
բիներ եւ ոչ մի է՛ապրի (Խորենս 130, 131)։—
Զոյգ միասին 600,000 զօրք էր զարդեր միայ-
նոյ բանակի, եւ ճանապարհ բազմաւորք հանին

տեսի էր ճողոպրի (էրես 137)։— վահրիմ 4 հիլիոն շորոց («էրեսիհարիւր խիւր») ու դիհկան ռանդուտիր զայրտես 4 հիլիոնով[1] («էրեսիհարիւր խիւր») էր յաղթուելի ի 40,000 ու յ'70,000 շորայ վառանէայ, որ է ասել մեռ ի վահրիմայ պատերազմի մեջ մի Հայ կռուած է մեջ 100 հազարի (էրես 147, 149)։— Հիմի ու կարելի՝ դարձեալ շորագլուխքի՝ կ'արշաւեի ի Հայս 5 հիլիոնով («հիգգ հարիւր խիւր», էրես 169)։— Մեծրեկ սարատիրայ յօգնութիւն էր գրեր հազար 6 հիլիոնով («վեց հարիւր խիւր», էրես 185)։ Իսկ 145—158 էրեսերուն մեջ Հայաստան վաղուց ուրիշ դարձեալ շորայ միւս խիւգ գուն մարեցի՝ ասելի կան չ'ԼՀ հիլիոն էր գալիս, բայց շատ շորս՝ որոյ միւն յաղթուելու էի զրաւելու, այլ կ'ասուի մի գիր «խիւս շատաց ձովու խաշնարիւ» (էրես 150)։ Այսպէս սարուիս էզարտուելով դարձեալ յանձնելի՝ յանձնելի ռուսաց

---

1. Ոչ դարձեալ Հայաստանի կրցած թե ընդդիմել էլար 4 հիլիոն շորոյ բռնակալի, դիմադարձաբար պարտիլի նուաստացած ու լսել։

տեղի հաշտարար խոսքեր են գալիս Զատիկի
բոգատորի եւ ամբոխների, եւ ճարտարի
ամենարարքների մասին էլ խոսքեր, թե թշնամու
ամենայն գործոց ամա հաստատուն արդ
ծարուն ամենեւին դիմեն՝ գանձարան էր գտնուած
հնագիտարան որ էր խոսքերի (էջ. 145, 152, 198):

Փաստագրում եւ գանձարան այլ գործոնք
ամէն գրեցին եւ հանդիսանաւորութեան, որ
ասել. վիպասանութեան էր յարմարի բան
թե ազգագրական գաղտնութեան: Կիսատ
Մերան բոգատորի ճարտարուն ճանաչելի
երիտասարդի ասասուցը, եւ ալի երիտասարդի
գաղտնաւոր Մերանայ թերթանումը
(էջ. 49). — Ճանապարհ վարեն էլայեր երգում
բանվորական էրդոբուլոյ գիտարդ հերոսն
բոգատորի բանակը հանելի ի լրտեսու-
թիւն (էջ. 55). — արքայի հերոսաց ազգի
վասն ալիքի՝ հրամայեցին անգոյ տղայ խուզ-
վանութիւնն, եւ հարեր ուսանիցայ՝ բոգա-
տորաւ հանդերձ՝ թեկուզեալ հարիւր (էջ.
69). — հայ հողայի եւ գարնի հողայի էարմա-
ռալի յաղթութիւնքներ, յորոց առաջին ան-
քարգաւանութիւնն բարեաւել էին գայ,
իսկ երկրորդի՝ խռովարարութիւնն (էջ. 166—

168)։— ապիրատ հիր իւ սեռաւ Տօրուս ուռէ-
ռաւռ էրամկը (էրես 174)։— Յոհան իւրեան-
գոսի էարքի ու խարքը (էրես 266—269)։

Վէրջապէս փուռապուսի ամ գիպոյ բուզա-
ռարքի գղձուգարձռուքիւնկ ուռնուտոյ ելեցա-
գիրքերի (էրես 155, 215)։— փուռապքի Տոյ ռնուս
ռանկռ խառռանգռուքիւնտի ուռչիչռուռի (էրես
173—174)։— գուռնիւռգուռնկ Տարդոյ ծիտիլ
վաշէլ՝ որդեն էջ ռեռանէռ ի ելեխռաղռաքի
շիռռուռխայլ ապիրանգռուքիւռ Տարդնոյ Տօրէ-
տրէնէ էնոզ։ "էջ էէրեռ ռխռանէլ ինչ էրեռեր
յաղքարնի", է՝ ռաեռլէն յառէլեռեր պաղտիչ
որ շելեխռաղռէրի ռռանգռռ էջ Տրռռնէր (էրես

---

1. Հայկազեան ինչ էայ իւ յեռուռեռեռայ ճեռ-
ղեցռանգռ գիռգնուռքիւռռ, Ը. Ռ. էրես 634,
բայց ռեռ շէռռեռեռուռքիւռ գրէրի։ "Եռ
էռռայի Տ Տ շռռեռ իռեռանկ էռռեռռ լե-
ռէրի, ռեռ ի վեռ ի խարքնռ ռեռեռանեռի գռռ-
զեռռ լինէրի Տեռ գնդռռ (իմա՝ ըռռ յռռռի՝
Տեռ Տարեռռ), ռեռռ էարռէռ ռռռռգռռ ռ
բիռռ քռռ շռեռանի ինչ ռեռռռգռռի էրի
ռռքռ"։ Փռռռապռռ գրռռ Տեզ ռխռանէլի Տեռքնռ-
քիռռ էնոզ ռեռռեռլռռ էջ վաշէռ Տարեռի։

178).— Զարմանալի չէ հանձին Խ. Քերթողահայրի
Հայ գրականի խոսքի ակունքը յառաջացեալ Խ.
ոտանի գեղեցկութիւնը յիւր վրան քարոզելի
դարձը, "խոսքի Տէր յառաջադէպ հարեալ էր
խորանի, յոր առեալ Տպրանէր գործել շաւղա-
ղութիւն", կ'ուսանի ազգակցութիւն պատմիչ՝ որ
կ'ուզէ շարունակութիւն ընթերցողի ազգ
հեշտութիւնտ վասն որով իրի վառուած

խոկ յանապատիս՝ դեռոյին էր առեալ էր գրա-
քարոզի։— Քերթել և ազգակցութիւն ոչ որդիս՝ պատ-
կերազրութիւնտ էր պատմել թովմա Արծրունի
շինարարն Զառնդաշատրութեայ, զոր "Տերեւ-
ասեալ ի հանդերձիցի, զի երեսպատեալ քաղաքի
զգեցեալ, արկեալքն դրաւեալս ի արտաքսեալ, կամ-
քիւ շինարարացի աշխարհաբնեալ, գոնեալոյն
հանդերձութիւնտ ընդունեալ զնոսա զիրենս հարստեր-
ասեալ". Ա. Ք. երես 68։ Հանդերձեալս գիրս
բազմաւորի "քաղաքական պղծութիւնք"
վերայ խօսելի էր գարշի թովմա Արծրու-
նի, ասելով "զոր ոչ է հանդոյն երկրորդել ի
գիրս սաստ". Ա. Ք. երես 73։ Գիտաւորեալ
հանդոյն չէր թէ հանդիպողի յան զերկրորդ-
քաղել զայդպիսեաց։

Ն'ԵՐԵՍ (ԵՐԵՍ 176–177)։— ԷՎՈՂ ՄԻ ԳԱՍՏԻԼ ԽԱՍԱՐԻՇՈՒՆԻՆ ՀՕՐԱՅ ԱՍՈՂԵՍ ԲԱՐՏԱՄԻՅԻՆ ԿՂԶՈՒՆԻՆԸ (ԵՐԵՍ 251)։— ԵՎՈՂԻՆԵՐԻՆԵՍ ԽՈՍԻՆ, ՈՐ ԱՍՈՒՄԱՅ ԴԵՊԻՆ ՏԻՐՈՅ ՄԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻՆԸ (ԵՐԵՍ 252)։— ԵՎ ՅԱՆ ՀԱՄՈՒՆԵԼ ԱՍԱԼ Է՝ 257 ԵՐԵՍԻՆ ԱՍՏԵՎԱԽԱՅՏՈՒՄՈՎ ԴԵՊԱՅԱՆԵԼ ՅԱՆԴԻՄԱՆ ՀԱՅԱՅՈՅ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԻ ԵՎ ԲԻՇԱՌԱՎՈՐԻՆԵՐԻ, ԴԵՊԱՅԱՆԵԼ ՈՐ ԱՍԵՐԷՆԻՆ ԵՎ ՄԻ ԴԵՊԻ ՀՆԱՅԼԵՑԻՆԵՐ ՀԱՅԵՐԻՆԻ (Aretino) ԵՎ "Ecviva!" ԳՈՉԵԼ ԴԻՏԻ ԴԱՐ ԲԵՐԵ՝ ԵՐԵՔ ՀԱՅԱԼԵՐԻՆԵՐ ԲԱՐԿԱՆԱԼՈՒԹԻՆ ՓԱՍԱԳՈՒՍ ԿԱՐԳԱՅԱՆԱ ԼԵԼԱՅ։

ՀԱՅԱ ԱՍԵԼԱՅԻ ԵՎ ԷՍՔԷ ՓԱՐԳԵՏՅԻՆ ԱՆՅԱՐՏԱՐ, ԱՆԴԵՊ, ԱՆԳԱՅՐԱՄԻՏ, ԱՆՀԱՄԵՄ, ՀԻԼԷՂԵՍ, ԼԻԳՈՒԱԼԱՅԻ, ԱՆԿԻՐԱՆԱԼԻՍԱՆ, ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՆ, ԵՎ ԱՍՈՒՐԱՅ Է'ՈՒՇԷ ՎԵՐԱԳՐԵԼ, ՈՐ ՅԵՍԱՆԱՏՈՒԽ ԼԵԼԱԼՈՎ Է ԳԻՐՔ ՓԱՍԱԳՈՒՍ՝ ԱՅԼԱՅԼԵՐ ԵՎ ՀԻԱՅՆՈՒԹԻՆԸ "ՈՍՈՒՄ ԿԻՐԱՆԱՑՈՒՅԻ"։ ԱՓՍՈՒՆ ՓԱՐԳԵՏՅԻՆ ԵՎ ԴԺՈՒՎԱՐԻ ՀԱՍԱՍՊԱԼ ՈՐ ԿԻՐԱՆԱԴԻՅԻ ԴԱՐԱՅԱՅ ՏԵՂԻ ԼՍՈՒԹԵԱԼ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԼԵԼԱՆ ԱՅՍ ԱՆԿԻՐԱՆԱՀԱՍՈՒԹԻՆԻՑ, ՈՐՊԵՍԶԻ ՄԻԵՆՈՒՅՆ ԽՈՍՈՒՄՆԵՐԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵԼՈՒ ԴԱՐԴԻ ԵՎՍ ԴԱՇՏԻ ԱՆԱԼԻՆՅԻՆ՝ ՄԻ ՄԻՅԻՆ ՀԳԱՍԱՅ ԵՎ ՅԱՆՔԱՐԱՐՅԱ ՏԱՅԴԵԼԱՑԻՆԵՐԻՆ ԶՈՒԼԻՆԸ ԱՂԻՍԱՅԻՆ։ ԱՆԻԿԵ ՀԻՇԵՑԵՔ՝ ՈՐ ԳՐՎԱԾ Է

Շուշանի Օրլեանի (La Pucelle d'Orléans), միայն խաղալի գործիքներում, եւ որ եւսեւ է՝ Յիսուսեանի կրօնաւորաց աշակերտի էին:

Այժմ դարձնենք քննչական տեսութիւնի. Հայրապետը շնորհնաւորութեան եւ սահմանադրութեան դեմ Հայրապետը խարդախութեան եւ սրիւութեան: Մեծդէպ ասացի գողերին սկսեալ հրամայ հրամէց եւ դեռեւի դեսլեանց էր յաղորդեալ. (տես յերես 8, 12, 22, 25, 37, 48, 72, 87, 93, 101, 108, 112, 198, 218, 219, 220, 221, 223, 268): Դիտել կու տամ որ յերես 25 կոստանդիանոս թագաւորին ի Հրէշտակէ ապաստարանի էր գտեալ եւ յԱգարանգիդոս[1], երես 645.— յերես 73 իշխանել աղաւնոյի յերկնից եւ հանգչիլ ասէ ի գլուխ Խաւիրոս երիցապետին եւ ապա ի վերայ արքայի Հերակլի՝ կայ ասէ յանասերեալ եկեղեցական միայնութիւն, Հ. մի. երես 478, ուր էր կարդալի թէ "Յանկարծակի երեւեաց ի երանչեաց թառաւոր աղաւաղ մի, եւ եկն հանգիստ ի վերայ գլխոյ հորս

---

1. Ասէր այժմեան Ագարանգիդոսին յԱսորի գործարանէ էլան եւ յԱսորի լեռնէ ի Հայ խարգեալեալ ՀԼԼԱՐԵՆ էասկանձէր ոսկիմ:

(փիւրիսեանք)". — յիրս 223 Հաղորդութիւն սուրբ խորհրդոյն ընդունողք երօնութիւնք կարգեալ պատուանաւ սխալելիք եւ գրեալ երեսս տուեալ ի վերս Հարանց, Հ. Ի. էրս 426, 443:

Կապուանաշուանք գրոց յապուանք քիւրք եւ սարպուանաշէր ոչ սուեան եւ ի գիրս փոխագրուի, եւ ոչի իսկ ձիր էջպուանաւի պատնութիւնց ասնանութիւնի: "Երեւեցաւ ասն Հրեշտակ Տեառն ի դիւրանն, եւ ասէ ցան. Յոսէպ, որդի Դաւթի, մի երկնչիր. զի լուաւ Տէր աղօթից քոյ, եւ առնու զկնոջ քո զքո Մարիամ. զի զոր ինչ ծնանի". էրս 12. ("Ահա Հրեշտակ Տեառն ի դիւրանն երեւեցաւ ասն՝ եւ ասէ. Յոսէփ, որդի Դաւթի, մի՛ երկնչիր..." Մատթէոս, Ա. 20. — "Զի լուաւ Տէր զաղաչանս քոյ". Ղեւ. ԺԸ. 11.) — "Եկն Հրեշտակ Կապուանայ, եւ ասէ ցան. Յակոբ, Յակոբ: Եւ ասէ. Ահաւասիկ, Տէր". էրս 22. ("Եւ եկեալ ասն Հրեշտակ Տեառն յերկնից, եւ ասէ. Ակրամ, Ակրամ: Եւ ասէ ցան. Ահաւասիկ եմ". Ծնն. ԻԲ. 11.) — "Զկայր ասն ոմանցայ պատուիրանօքն Տեառն եւ արդարութիւնքն առաջադրութիւնքն". էրս 69. ("Զկայրն յոմանցայ պատուիրանն եւ յիրաւունսն

Մէտաւռ ուռարարդ". Զուանաս, Ա. 6.) — "Եւ
բարձեալ սկսեալ Իսրայէլ, եւ բարձ-
եալ զձեզ ոչ տեսիլ, եւ հրամայեցէք, եւ
խորհեցէք զձեզ ինչպէս իւր վասն դեսանելոյ՝
թէ զմեզ էր. եւ ասացեալ հաստատել նորոգ-
եալքիս զոմն զիրուղիս ասասիսլիս ի հեռա-
ւոր յաղագս հաստատեալ Իսրայելոյ". Երես
97. ("Եւ ինքեանք եւ բարձեալ էր զձեզ ինչպ
ինչորոս՝ թէ զմեզ էր տեսիլ զոր էր, ոչինչ
արդեն ասասիսլի ի հեռաւորեալ՝ հարցին բաղ-
բաղեալքն Արմենիք". Գորգիս Ասաս. Ժ. 17.) — "Եւ ոչինչ
ասացեալ էրոյ արդ էրեն եկայքն ասա ապարանեալքն
ուր էսաւ էր, ասասիսլի ի հեռաւորեալ ասա-
ս". ասաց. ԺԱ. 11.) — "Մեր Յիսուս Քրիստոս,
ընկալ զհոգի իմ: Եւ զայս ասասիսլ, արքա-
կեալ էհոգի". Երես 218. ("Մեր Յիսուս,
ընկալ զհոգի իմ... : Եւ զայս ասա-
ասալ՝ ելցէալ". Գորգիս Ասաս. Է. 58, 59.) —
"Քարշեալ էր արդ քաղաքէ դուրսն, զի քար-
կոծեսցեն արդարն Աստուծոյ յայսմ երեքեն".
Երես 227. ("Քարշեալ էր քաղաքէ քարայրն
յասելոյ դարձուցանէին Մէտաւռ". Ա թագ.
Դ. 22.) — "Եւ ասասիսլ ուրեքն դրեցեր հանեցեր-
դոյն՝ որ ի տիրոջ հաստատեալքդ էին զորս,

սատանայի իսկ ընդդիմակայ՝ որպէս կա-
րող էին ըստ գրեանս խրատել զանազանել
զոմն". Դրդ. 235. ("Եւ դարձեալ [Պողոսն]
ընդարձակեալ զերազն էր խորհեալս ընդ
զոսա, եւ խորհեալս ընդ նոսին սակայն
էին իբր՝ որ կային. սատանայի զորս". Գ Թագ.
ԺԲ. 8.) — "Յորմէն գիրեալ (գրդ. յընդէանդ
գրեալ), եւ զգուանէր ընդ գաղտակիցսն զի
կայցեն սահմանեալս, գրեալս գիրեալ".
Դրդ. 254. ("Իսրայելս հայեցեալ այլազգի
եւ նոցա ընդունի, արհամարհեալ ընդ.
ի նոր գաղտակիցսն խարդեալ, եւ սահմ
գիրեալ". Ա Թագ. ԺԵ. 42.) — իսկ Թագաւոր
ցրուեալին իսկ զերծեալս ծնունդսն ի տա-
զիլ, դրդ. 138–139, գրելիս եւս սա
եւս եւ գաղուստ յ՝ Սատանայի սանկարարեալ-
սոց, Ա. 43–46:

Սեպելիի հանգիստն խրատելիսն, Սուրբ
Գրոց վկայութիւնքն եւ սաղմոսարանքն
ընդ վարդապետութիւնքն, որ ընդարձակեցին
խոնարհի իրենց ընդ ինքեանս եւ : Տես
ընդարձակ սրբոյն վրիպակին, դրդ. 26–27. —
զգաստ եւ շատագրեալ դիպելոն՝ որպէս եւ
հաղորդեալ Հայ ազգին Բուսաբանքն ի

խրատական բաներում, էջեր 32–35. — Հիսուս Քրիստոսի Աստվածության, էջեր 38–41. — դատելու հեղինակների Հայ աշխարհի ամենաշնորհաբերում "ի խորհուրդս Տիեզերաց", էջեր 45–46. — Լիգատուրների հոգևոր ամենի ի Թադեոսի գրաբարի Սամուելի ասա Գաղատացիս եւ ասա Եփեսացիս, եւ ի Թադեոսի Յակոբոսի ասա Եբրայեցիս, էջեր 77, 78. — ասվածաշնչական Հերետիկոսի ասածի վերաբերյալ, որ ամենայն օրի էջերս լիացածն է, 80–87. — Հորի Հերետիկոսի յորդորանքի ասա իր ախորակիցս, էջեր 91, 92. — Քանանի հանկարծակիությունի որ ցույց է տրվում ընդդեմ "Տալիկան" Արիանոսաց (էջեր 96) "ամենաբարձրագույն" (էջեր 95) եւ "Հոգեղ աղանդագույն" (էջեր 95), որոց հերետիկությունի է եղել "ասաց եւ պիղծ" (էջեր 81), Եպիկուրոսյան՝ "ամենաբարձրանի հոգի" (էջեր 89), Խանանայի՝ "Հրեկի աստուածի" եւ "պաշտաբերի աստուածի" (էջեր 89), Եռագրքանի՝ "խոշ", եւ պաշտպանելի վերաբերյալ՝ "Հոշ" (էջեր 98). — որոշ Հերետիկոսի յանդիմանությունի ասա Արշակ, էջեր 110–113, 119, 120, հոշ եւ

իւր ակնարկութեամբ ի Հին եւ ի Նոր
Էրեկեցութեանց. — Արդարեպէս խոշորագոյն
երիցուն աղօթքն ի ժամ տեսնուն, էջ 175. —
Եղեալ լերին վերայ իրապէս արքայն Հեթրուն.
սա գիրք, էջ 195 - 197 :

Այս ամենայն որ խուսափօրէն հանգա-
նուն ունի եւ զոյգ անգամ էր էսոյթեն
շարունակ գիտնականաբար գրուածոց, որ-
դրուածոցն ի վերայ խանգի խուռն տա-
գնապուցին ի ցեղաց եկեղեցականաց՝ որ դի-
տնոյն կամ թէ յանգիպս հոգեւորականաց
հոգեւորութեան չգիրս մի անհամ եւ
անաղ խաչուամ ուրիշ (ըստ սասանիկեան
ընթանման) :

Ոչ է այս եկեղեցական. շանանալ
էգիպտոս, այլ շարունակեալ խոշ էր զշնորհս,
որ է Աստուծ : Այնպիսի դեղերէ, այնպիսի
յիշատակութիւններէ ազգեալ եւ իրաց ազգա-
ցեալ է այս եկեղեցական գրուածոց
գրոց նիզ եւ այնքան խոր դեղեկու-
թեամբ՝ որ մեր անզգաստ էգիսով դրոշմուած
է իւր Աստուծ ազգութեան վեր ի վայր
ի նոյնութիւն.

Ա. Ըստ Աստուծոյ՝ Հայեալ գրագրեալ

հանգչում է ի Սարտաղ[1] լերին, որ է
մի ի լերանց Հարդուսայ. (Հարդուսայ լե-
ռին [les monts Cardusques] էր բա-
նակեալ Հիւսիսային տան Հայաստանի
յԱսորիսդանէ մինչ ի Միջագետս): Էր
դիւանին ի Քիւշանդարանի որ սուրբն
Յովհան Մաքենայի Հ'Իրիայ. ի գաւառն
Հարդուսայ ի լեռնն Սարտաղայ գրե-
ալեալ էր պատմեալ. "Հայոցս մատնեալս
խաղայ գնայ մեզ ի Տիգրանակերտն Մաքենայ-
ոյ, ... որոյ անուն Յովհան, ... յերկրի
խաղային անդի գալ հասանէր ի լերինս
Հայոց, ի լեռնն Սարտաղայ,[2] ի սահ-
մանս Այրարատեան գիւղաքաղաքն, ի գա-
ւառն Հարդուսայ, ... դիւանին Հիրա-

---

1. Թէ Հարդուսայ Սարտաղ լեռնն
ոչ է մեր Այրարատայ լեռն կամ լեռնն
Արարատեան, որ է ի գաւառին Այրարատայ
ես ուշադիր անուանէ կալ մանրիմ, տայսմանէ
դես ի Հանդարձանն յերես 61 գրեալս:

2. Վիկտոր Լանգլուա Հայրապար էր գրե-
ի Հանդարձանն գաղղերէն թարգմանու-
թեան Քիւշանդայ (Collection des histo-

նաև գաղափար տալու շինարարության, որ այս
տարի հանգստանա ամբ ի գրիգորեանի". էջ 22.

---

riens anciens et modernes de l'Arménie, Հ. Ա. էջ 218). "L'orthographe du nom de Sararat, donnée par Faustus, me paraît être une faute des copistes, car elle ne se trouve que chez cet écrivain". Հանգիստ որ Սարարատ ձևը Սիսրարատի փոխան (որ ձևն նոսրի) այլ ևս հնարի, եւ. պարզապէս "ի սահմանս Սիսրարատի գաւառին" բարգմանել "dans le territoire de la principauté d'Ararat", քան թարգմանել "aux frontières du royaume d'Ararat". Բնականաբար "Սիսրարատի գաւառ" այլ ոչ թէ "Սիսրարատի թագաւորութիւն" նշանակեն Հայոց (Ա. 27) ամենայն աշխարհի Հայոց: Բնականաբար Սարարատ տեղիս Հայոց աշխարհի, եւ ոչ թէ բնաւին իսկ Հայաստանի, գրեանքներուն ապացոյց չ'ալ այս է որ պատմիչ այլ գրիչի հետ Սարարատ տարի անգամներեն գրեալ եւրէ է'ստ էջ 23-24 յանգոյ

(Արարատեան լեռան, եւ Արարատ
լեռան, դարձեալ տիրես 22 եւ 24)։ Հայս
ասողքուրիւն Սասրոց, թէ հայի դա-
ցաւոն հանգչումն է ի լերինս Հարքուոց,
եւ գրեալ է առեալ ի Հանդերձարանաւ Եր-
տեղոյ Սասրոց, տիրես 53։ "եւ տեսս զեռս
հայի սեղանոյն՝ որ շինեցաւ ի լեռան Հար-
քուոցս"։ եւ յայտնագոյն ի Պատմու-
թիւն Հայոց Հայրիարքաց Անվանեալ Խորենացոյ,
գրեալ 300–301, յորոմ Հարքուոց տեղ
տեղի առեալ Արարատեայ լեռան՝ հանգոյն
գրեալոյն ի Բիբլիականաւն։ "եւ վասն
յայտնի սեռուան զոյս (Հայրիարքեան)
գաղդ գեղեցեալ ընդ հեզ Հարքուոց ընդ

ածիւոցս հանդեր։ "Ապա տես պատրիկ
լուր լուան տիրեալ Հայաստանի սիան-
էլ եպիսկոպոսն Յովհան։ խաղաց գնաց
ասա տէր իշխանն Վանանդեցիս Աշտուանի,
եւ եկի բռնեցաւ յաշխարհն զոյս"։ որ
եւ զշանանէ ոչ Յովհան ածիւոցի յայնի
վայր էր գնացեալ տիրեալ Հայաստանի,
որոմ եւ Արարատի Հարքուոց տեղի էր
շինեալ ընդ Այրարատեան լերին Հայոց աշխարհի։

լեռան Սողոմ, ... : Բայց այս լերան ասի յԱսորեաց, զի ի հատանել զուրցի հեղեղաց, եհաս դադարեալ ի գլուխ լերանն, որ ի Սարարատայ. եւ ելեալ տեղ ակնեալ սղոցանելն՝ արգելու շնաւոր. եւ անուն խաղաղագեղջ էանէ յետոյ թշնամի, այսինքն զի ոչ ոգիք էին ի դադարեալն": Այլ Սարարատ լեռան է որ այժմ կոչի Ճուղտ, քան զի ժամանակ հեղեալ ի Ճիշերիէ-իցեալ հօմէր խաղալն քրիստոսական, եւ խորենացոյ յիշեալ թշնամի խաղաղագեղջ տիկնէն այժմ էր գրեալ ի սրբոյն Ճուղտ լերան՝ ելոյն անուանն եւ ելոյն ելանանելոյն. "Զարդեր՝ բնակեալ, այսինքն Գիւղ Ուրիոյ, (էր գրեր Հ. ղուկաս քեշիշեան, Հայաստան, էրեւ 351). անուն ի սրբոյն վերագրեալ լերան Ճուղտ, յարեւելեան կողմն Ճիշերիէ տեղի էին: Այս անուն ասին ելեալ անուանի բզիալ հոգի եւ ի դիւրոյն ելեալ էին, եւ յայնմանէ էրէրեալ Գիւղ Ուրիոյ[1], քան զի ոչ ոգիք էին ի դադարեալն":

---

1. Հ. ղուկաս քեշիշեան, որ էյիրեր շնորհանացուցեալ թշնամի, բայց ելեալ խորենացոյ

Բ. բեր եւ զանազան Սարի անուն գրաբարյան գրագրութիւնքի. օրինակ թէ
զանազան յանուն. անգամայ հիներ ժողովեալ

Գիւղ Ուրֆայ եւ արուարձանքն զանազան
խաղաղագիրներ, ինքիրեն սարդ՝ սանուն եւ
իւր տեղեկութիւնս, ի դ'Հերբելոտ (d'Herbelot) ին յայնմ տեղի: Հրա-
զանքեն հայ որ սարդիրեն Ուր կ'ասուի
ինձեռ (յունական ինձեռ), արարիրեն
անունն. թէ Գարդեն ինձերի բուն զան-
զանել Գիւղ Ուրֆայ, եւ ոչ թէ Գիւղ
Ուրֆայ, էր սարդիրեն ինձերի եւ արարի-
բեն անունքեն իսկ անունուն զանան-
ցեալ Ուրֆան: Այսպէս եւ հանգուցեալ եւ
ճանաչեալ արարագիտուն Յոհան Ոդդէր
(Jean Otter) որ յանուն 1736–1743 ուղ-
ղարարեալ ի յԱրեւելս, եւ եւ գրեալ իւր
Voyage en Turquie et en Perse (Pa-
ris, 1748) անուանեալ երկրորդ հատորայ
268 էջեանս. "Djezirai Ibni Umer est
dans le voisinage de Mardin, et le
Djoudi ou mont Ararat (այսինքն Արարատ)
est à deux heures de chemin

[illegible]

à l'est de la première ... Sur son sommet, qui se voit de Mosul, l'on a bâti une mosquée à l'endroit où l'on croit que l'arche s'arrêta, et Karyè Tsemanin, ou le village des quatre-vingts, est au pied de la montagne. L'on veut que ce soit le premier endroit où Noé s'arrêta avec sa famille après la sortie de l'arche." — [illegible] Bibliotheca Orientalis, [illegible] 785. "Thamanin octoginta, non octo significat." [illegible] "[illegible] [illegible]": [illegible] [illegible] [illegible]

տեղեր էին ի սի�եղոտոսին, ես լսել ու
հոյակապ դպրոցներ[1] էին նաև Հայաստանում
ի Զորեշտեն: Ոչ ապացուցեն այս ամենայն բան
գիտց Հայրապետ, որ ուշադիր է պատմագրել էին
ուշադրեալ հնութեանց սուրբեր[2], բնչպես զայ

---

1. "Եւ ասի ի պատմութեան էր յԱսորեաց
տեղ զաւակս գրոց, ուրկոյ յորժամ էին հիրաւանք արար
(էին աղքատանք ի ապիրատութեան դարձեալ
յանէրայ) զշատ դպրոցներ ի միտրի խրատ
էր". Պատմութեան Յովհաննէս ածեալ, Սոփերք
Հայոց հատոր, մաս. գրեալ 23 (Ս. Էջմիածին, 1861):

2. Արքայն Յովհաննէս ածեալացոյ ասի
ի գրաւոր Աշխարհագրոյ սոա ամենայնիս՝
եւ պատմեալ ի Քրիստոսական էր սոա բա-
զաւորութեան խոսրովու թագաւորի, որդւոյն
Արտաշիր. զայնպէս ասեալ ես ամ. խորենացի
(գ. գ.): Գրեալս 22 գիրքս շինութեան
խոսրովու թագաւորի գրեալ 342, հեղինակ
Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի ամենազգուշութեամբ.
Բայց որովհետեւ ըստ Ասորի պատմչաց
Յովհան ածեալոյ վախճանեալ է յամին 338,
(տես Յովհաննէս Արմենի Ասորեաց, Bibl. Orient.
Հ. Ա. գրքս 17, Բ. 18, Գ. 22, Դ.) հարկ է՝ ընդունել

վարդապետի սնունդ շրջեալ էր ի հայրենեաց
գրիգոր լուսաւորչի՝ գիրս ազգաց հրաշալի-
սու սպասաւորութեան։ — Բնդ որ ի
յերես 37 գրքին Սասրոյ վերայ՝ պատ-
նուանեալ տիրեալ շէն սահմանագրաւոր հրաշ-
ալիքն "հոգս ոչ [ոգ] թաւեցեալ ընդ գրոյ
զշնորհաց քոյոց", որպէս ոչ Սասրոյ ճոռոմ
տիպաբանութենէ։ — Զոյնպէս յերես 219-
220 շարադրեալ Սասրոյ անուն իրերորդական
ազգի վերայ ի "խրատագրի սմանչելի-
լոյ" վերայ՝ ոչ երբեք ունելոյ կամ կար-
ել զայլ նոր տարբերական գիտնականութիւն քան
ոչ Սասրի մի։

Գ. Սասրի տեղ ազգագրութիւն ունիցեալ
ի Պարսս՝ Դրիսպոնդեանութիւն սասազի
Համառակերտին տրէլ յերեսել հանդերձ-

Դրիսպոնդեանել չիանելոյ բազմաստուգութիւն
խորհեալ Բ։ Վիկտոր Լանգլուա շգտանելոյ-
լութիւն խորհեալ Բ։ Եւ դեռ յանդ 316 (!)
(Collection ի պէտ. Հ. Բ. երես 386), դեռ-
դեռ Հիրոյ ժողովի գտանելոյ Հ յանդ
325, ի յայնմանէ Հայոց բազմաստուգ Հ։
Մրդատ, հայի խորհեալ Բ։

կառուցեալ. պարսիկ քրիստոնեից եկեղեցի-
կան լեզուն էր սասանեանց. յետոյ
շապուհոյ երկրորդի, Յազկերտի Սաստակոյ եւ
վարանայ Գիկերորդի քրիստոնեութեան
դեմ յուշանամ հալածանաց պատճառեալ
Սասի հայրենագրաց քննութենէ հասանէ եւ մինչ-
չեւ սա տալ ուրեմն ոչիկ յարդ ազգային
սասանական վկայաբանութիւններէ ի փարսիկս
առհասարակաւ արդեաւ՝ որ խոլորովին անձնական
հայանէ եւ մեր՝ ցնուանայ եւ մեր՝ լուսա-
ւորչոյ: Արդ ինչպէս սասանի մինչ եւ դա-
ւէչ որ խոշոր ոստիկ էր հանդիպելի ոչ
Սասի եկեղեցականաց՝ փարսիկասանական մար-
տիրոսաց վկայաբանութեանց սասի հիշ-
ատակեալ հիւ: Սարդարա Սասի, ի դիսկոդոս
Գիկերորդի կամ մարտիրոսաց խաղալի, (ի կա-
դարանի Դարդարդ դարուն եւ ի սկիզբն
Գիկերորդի), գրանդ եւ շինարարութեան եւրոպ
հալածանաց՝ զոր շապուհ Բ յարոյց ընդդեմ
քրիստոնեից, եւ որ տեւեալ յետասանուն տա-
ռի (յամին 340 մինչեւ յամին 380): Այս փարդ-
նարարութեան էր սկսեալ Մեսոպոտ խաղալի նշանաւոր
եպիսկոպոսի վկայաբանութեանն (որ Խորդ-
նանէ եւ գիրդիկի հայերենի լեզուաւ

ի քեռան Աբրահամեան թուղթակցութեան[1] ի Հիւսիսային ծովու ափունքը եւ տպագրեալ ի Ս. Պետերբուրգ տարին 1854, Սոֆիայի Հայկեանցի, էջ.), եւ հ՛ուսարդի վերաբերութեամբ Ակիսիմեայ եպիսկոպոսի, Յովսեփայ քահանայի եւ Այրիւանեան սարկաւագի։ Սարսուռս եկ գրեա

---

1. Աբրահամ թուղթակցողն պատի ոչ սովորաբար գրագրութիւնք եւ շինութիւնքեան սարսուռայի, վասն զի գրեալ Արծրունի (Ա. Հ. էջ 70) էր տիրոջ առաջ վերաբերութեան զանազանութիւնք (Աղուանից եւ Մեսրոպի եպիսկոպոսին) որ տան եւ սարսուռայի գրոցի։ Ոչ միայն եպիսկոպոսի վերաբերութիւնն (տպագրեալ ի քաղաքս Արիոյ, Ս. Պետերբուրգ, 1874, Հ. Ք.), եւ Ակիսիմեայ եպիսկոպոսին, Յովսեփայ քահանայի եւ Այրիւանեան սարկաւագի վերաբերութիւնն (տպագրեալ զոյնպէս ի քաղաքս Արիոյ, Ս. Պետերբուրգ, 1874, Հ. Ք.) սահմանեալ էին ի սարսուռայի միայնութենէն, բայց իւրաքանչիւր փոփոխութեամբ եւ շինմամբ։ Այս երեքս վերաբերութիւնքս ոչ զայս հետեւի եւ Աբրահամ թուղթակցողն սովորելոյ ոճեալ։

Գաղղերէն քահանայն L'abbé J. Lagrange

թե որպիսի՛ ճանաչանաք հարկիցուք էր զի զեղեր
զաղտուն մարդասիրական գործոյն (վէպ. Շմաւոնի,
երես 19–20). զոյգ է՛լսեր դա Քրիստոսանի
Սուրբ Եկեղեցեաքեն. "Հարկաւոր դա պէտք
վշտոյ զեղեր զնոսա". երես 126: Սարուխան
եր գրե, թե "Յանձն երթասերութիւն դա ծա-
ղրութիւն զաղտնոյ արքայի, յաւուրս յայսմիկ զա
հրամանս ասողարդ. դա տիրեցաւ սուրբ ի
կրպարութիւն Յանձնեալն որ ասիցեն թե Քրիստոսանց
դա". (վէպ. Շմաւոնի, երես 49). զոյգպես դա
Քրիստոսանի Սուրբն. "Եւ յետ այսորիկ հրա-
մանս տայր ընդ ամենայն գաղտնի իշխանու-
թեան թագաւորի, թե որ Պարսկաստանն զանազան Քրիստո-
նէութեան ասելիցի յիշխանութեան իմոնց, զա-
տելայն մարդ Պարսկաստանի հանիցեն ընդ սուր

բարգմանեալ եւ ի գաղղիերէն Շարպանտիէի
Սարուխայի ի լատիներեն բարգմանութենէն
զոր Ալֆրեդոս Հուոդրոս Մամէնի հրատարա-
կեալ եւ յասորի թարգմանեալ յամին 1748: Հա-
կառակ ֆրանսայի մատենագրի մատեանցի եւ.
Les Actes des Martyrs d'Orient, դա
այլ. Nouvelle édition. Tours, Alfred
Mame et fils, éditeurs, 1876.

սարսափելի. եւ մի գոյն տիրելոյ մեծի
խնամոյ, որ քրիստոնէից սեռաւ սեռաւորեալ
լուսի էր". էջ 126-127: — Նարբասեմն էր
գրեթէ մեր "մեռաւ հաւատի հաւատոյ". (մեկ.
շնորհալի, էջ 50). ելոյցեն զ Քրիստոսի
սուրբ Սարգիս. "Ոչ սէր քրիստոսի կորուսցի,
զ հաւատս հաւատոյ". էջ 127: — Նարբասեմն
էր գրեթէ մեր տեր ասիորդեալ քարոզիչ
մի եղեկեղեցոյ Սղուկոյ եւ Մբոյոնի, որ էր
կայեալ ի Քրիստոսն յամի 346, քան զայսր
(որ է ասել յամն 366) սուրբ եղեկեղեցոյ
հայրն Սղուկ եւ Մբոյոն[1]. Քրիստոսասէր

---

1. "Saint Barbascemin et ses compagnons souffrirent le martyre la neuvième lune du mois de janvier. Après sa mort, le siège de Séleucie et de Ctésiphon resta vacant pendant vingt ans; la violence de la persécution et la crainte empêchèrent les chrétiens de faire une nouvelle élection." F. Lagrange, 93. — "Les actes, le nom même de ce glorieux martyr (saint Barbascemin) ne se retrouvent dans aucun martyrologe grec ou latin." Հայ. Հակոբեան, սեղ. 88:

Սարքն էր պարտք թե Հայոց թագաւորք Արշակ
Բ հաւատարմութիւն ի՛ թրքաց շատին ի քրիս-
տոնէութեան մարդ գրէին՝ որ "գլխաւոր" էր
Մեծոցն Հայոց, վասն որ թէպէտ ի՛ սուտ
մարտիրոս՝ յայլ ժամանակի գրիչքս Հայոց
ի Մեծոցն. գրես 135, 165։— Մարտիրոս էր գրեր,
թե Շապուհ Աքիմիսեան գրիչոցդ, որ առեալ
գրեալ յամի 376, գաղտուկ ոստիւք տա-
ւան Հայոց թագաւորքն դուստրքն՝ որ յայլմամ
գաղտակ էր ի գրան շատին արքայի[1]. Քանզի-

---

1. "Son corps (le corps d'Acepsimas) fut jeté hors de la ville, et gardé par des soldats; néanmoins, trois jours après, par les soins de la fille du roi d'Arménie, qui se trouvait retenue en otage en ces lieux, ses saintes reliques furent recueillies secrètement." Z. Lagrange, 137.— "Եւ զգրեալ վարուց Աքիմիսեայ... յարդեամբ ընդդիր ելեալ ի քաղաքէն Խուզիստանի. զի գաղտագոյնս շարեալ ածէին։ Եւ ելիկ զդիս սուրբոյ գաղտագոյն զոյգուանցն ելեալս ելան գաղտագրեալ, հրամանաւն թագաւորաշնչեալ դստերն թագաւորին՝ որ էր յաղթեալ Հայոց". Ագաթ. 101—102։

դարուն Սասրի անուանակոչի մեն էր ծանու-
ցանել դէպ ի Մարուքայի յիշեալ Հայոց թա-
գաւորն ի թագ. Լսեալ է թագ, որ թագա-
ւորեալ Փիլիպպոսի 370–376 թուականին, ի
վերջին ժամանակս իշխանութեան իւրոյ "Հրա-
զէտ էիր դու իւր ի խորհրդոյ էարդ իւր
ի թագաւորին Յունաց, և կոչեցար
խաւարեալ էր իւր ի սակաւ հիւանդութեան
ընդ թագաւորին Փարսից: Եւ սկսաւ թի-
կունս իւր սակաւ շարժեալ Փարսից, և ար-
ձակեալ անդրէն հրաշագործս յաշակս հիւան-
դութեան". գիրս 231. ահա այս հիւանդա-
թեան հոսար ընդ Շապհոյ Փարս էր
դուստրն գայանոն յաղագս կ'ուրեալ
ի ցաւսն Փարսից թագաւորին: Մարուքա
էր գրէ Փարսից մեծն Դիոնիսիոսի հա-
մար թէ "Հաստատեալ ի գեր հի ակնարանի խո-
րութեան, և դեռաստեղծեալ զանանա-
խանին ակն ի վերայ գեղջի խոնարհութեան
զուրցի հողաթափին ուրուս ի վերայ յա-
տակի". (Վկ. Մեծն, էրես 36, և Յ. La-
grange, 70). զեղջ զանանագործութեան՝
թիւրամարտաւոր Սասրի էր դարձեալ
Սասրոյ և Շապուհ Սասրոյ վերայ.

"Սա իւր հոշեմտ խայտառակն գեղայր ի վերայ զուրց գերեալ, իւր ոչ կռանային". Երես 37. "Եւ ի գերդ իւրեանց հասանէր, հոշեմտի անկանէր ի վերայ զուրցի գերեալի, իւր ոչ կռանային հոշեմտի ձորս". Երես 220:

Ե. Յետ դարձի Հայոց ի Խրիմեան լերինն ի քեռան Գր. Լուսաւորչի, խուսի ի գաւառս Հայաստանի, գլխաւորապէս հնէրեալ էր Մարմն, խնդրեալ էին Ասորի խոհանայիսն իւր հրամանաւոր. (տես Հիւսոնք Գլուխ, 24. Յոհ. Մամիկոնեան, 59): Մարմնոյ գլուխն վասն ասողներին, որ յաւուրս անդի Լուսաւորչի հնէրեալ յորում հրամանաւորն՝ էին ազգաւ Ասորի, անդաստին ի մէջ Խրիմեանն ի Հայս սկսան էին ի գիր առեալ իւրանչիւր ոչ էր Մամիկոնի անդս, իւր սոյն գրուեալ Հոյ հաւատոնեն նանուանաւոր անուանի կը կոչուէր "Ասորւոյ հաստատութեան". (տես Հիւսոնք Գլուխ, 19. Յոհ. Մամիկոնեան, 59): Քիւրամիրարանի Ասորին՝ որ կարարեալ հնդուութեան կը յաւելի գորձոյ Մրդատայ, Լուսաւորչի իւր սարս որդոյ իւր Ռուսակ, ու հնէրեալ Մարմն գաւառի

առաջնակարգությամբ, այն "Ասորոց պատ-
մութիւնքն" առանձ է անշուշտ թէ որ էր գրե-
լիս 7 (Մարմարի հիմնաձիրքում կարգա-
ւորուած[1] ու առաջին Հայ եկեղեցական շինու-
թիւնքն իցեան կոչուածքն), յիշեալ 15
(Ամենայն գեղջ եկեղեցական շինութիւնքն ի
քեզանէ զորքն կոչուածքն), ու այլն
ու այլն. տես յիշեալ 6, 10, 11, 29, 32,
36-37, 38, 42, 44, 45-46, 48, 74, 114, 117,
230-231[2], 252, 272:

Այժմ գլխաւորեմ շեռակս: Փարպեցւոյն
վերոյիշեալ վկայութիւնքն դեղեկացնում
որ զոյն խսկ Հիմնադրողդ դարու ընթերցողն
ոնուն Քրիստափորն՝ զշնորհեալն ի ամոր
ի նոսին ինչս նոսին հետ ուսեալն ինչ

---

1. Մեջ ի գիրս Հիշեալոյ Ասորոց պատ-
մութիւնք կարգեալնք ինքեանքն Մարմարոյ:

2. Մրցաւոր քաղաքաւորն ինչ ի եկեղե-
ցւոյ ի օրն հոգ դարձեալն ընդարձակ, զոր էր
յիշեն Քրիստափորն Ասորին յիշեալ 230-
231, հանդերձեալ ի Աղթամարեցւոյ գրածին
յիշեալ 621, (առաջին դպրագրութիւնն):

ասեմեն։ Բայց ինչպես ասեցի, ամենայն
ազգաբնակչութիւնը ի Պարսկաստան
բաղկացեալ է երեք մասերից՝ Պարսիկներից,
Թուրքերից և Հայերից։ Պարսիկներն
ունին մի հեղինակ յայտնի գրութիւն,
Թուրքերն ունին մի ազգագրական
գրութիւն, Հայերն ունին ազգագրական
գրութիւն։ Ես չգիտեմ թէ ինչպէս
Ասորիներն չ'ունին նմանապէս մի
ոմն։ Բայց գուցէ շատերն ասեն թէ
Ասորիներն նոյնպէսի ի հոգեւոր
տիրապետութեան տակն են, ինչպէս
Հայերն, եւ ուստի նոքա ունին
հանրական կարգեալ գրութիւնք՝ յայտ-
նութիւնքն եւ ազգագրութիւնքն։
Բայց Ասորիներն ոչինչ
գրած չեն։ Բայց եթէ արդարութիւնքն
տգիտել նոցի պատմագրքանքն գրոց մեջ, ապա-
գիտեն արդարութիւնքն որ շնորհակ վարս
եւ շնորհաւոր կամ շնորհագործութեան
վարդապետաց եկեղեցական կը մնացեալ ի
գերեզմանս։ Այս Ասորիներ, որ մնայ եկեղե-
ցական կամ ազգային ոչինչ գրեալ չունին, եւ
միայն Աստուծոյ վանականք, որոնք ան-
շուշտ վերցնեն շատերն անցեալ հան-
գուցանեն գրագրութեան՝ եթէ քանանաց
գիտութիւնն ձագեալ ունին մեծ ժամա-
նակներ, եւ ասա մնացեալ եւ եթէ խնայեալ

Հ՛ԵՐԵՒԻ ԽԱՒԱՐԻՆ ՀԱՄԱՐԵԱԿ ՀԱՒԱՏԱՄՈՒԹԻՒՆ-
ՆԱՒԵՍԱԿ, ԻՆՔՆԵՐՆ ԻՆՔԵՍ ԱՌԿԻՑԵՑԻ ԵՒ
ԿԱՐԴԱՑԻՆ ԶԻՆՔԵՐԻՆ ՀԱՍԱՆԱԼԻՔԻՆ՝ ՄԻԱՅՆ
ԿԱՌԱՒ ՄԻ ՇԻՆԵԼԻՆ ԵՒ ՏԵՂ ՏԵՂ ՈՂԻՄՊԻԱԴՈՒՆ
ԿԱՐՈՒԵԼԵՆ ԵՆԹԷ ՀԱՍԿԱՆ[1]:

ԺԱՄԸ ԵՒ ՈՐ ՄԱՐԴԻՆ Ի ԼԻԱՐԱՒՈՐԵԱԼՈՅՍԸ
ԴԻՑԱԳԱՐՈՒԹԻՒՆ՝ ՈՐԻ ՅԵՐԵՒԱՆ ԱՊԻԿԻ ՀԱՍԼԻԼ
ԿԷ ԲԷՐԵՑԵՆ ԱԲՐԱՀԱՄԻՆ ԵՒ ՄԱՐԻՆԻՆ
ԿԻՍԻՆ ՅԵՍԻ Ի ՅԵՍԻ ԷՈՒ ԳԱԼ ԿԻՍԻ ՇԱԼ
ԳԱՅԱԼԸ ԵՒ ԱՅԼ ԿԱՐԳՄԱԼՈՒԹԻՒՆԻՆ ՈՐ ԵՂԱԾ
ԵՒ ՅԱՍԱՐԱՅԻ Ի ՀԻԼԳԵՐՈՅԹ ԳԱՐՈՒ:

(ԱՍԱՐԴԻ ԼՈՒՍԿԱՐՈՅԹ ՎԱՍԱԼ:)

---

1. Օրբելակ ԲԿ, յերես 171 եւ 191 ուր
գիւաւորս գրած է թէ Հայոց մարդապետն "ԸՀՇ
ՀԱՄԱԼԵԱՅ ՀԱՅԻԿԻՆ ԳԻՒԱՒՈՐՆ ԵՐԵՒ ՀԻՆ
ՄԻ" ԵՒ ԿԱՒԵՐ ԹԷ ՀԱՅԱԼԵԼ Է ԳԱՅՍՏՈՒԹԻՒՆԸ, ԿԻ
ԵՐԵՒԻ ՀԻՆԸ ՄԻ ԽԱՒԵՐԻ ՀԱՅ ԾԱԼԻՔ ՀՂԱԼԱ-
ՀԱՒԵԼԻԼ ՈՒԶԻԼ, ԵՒ ԿԵՏԴԻ Է ՈՐ ԳԻՒԱՒՈՐՆ
ԻՒՐ ԱՌՀՈՐԱՅԻՆ ՇՆԽԱԲԱԼՈՒԹԻՒՆԸ ՅԻՇԱԾ
ՀԼԼԱՅ ՄԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ԿՂԶԱՄԱՀԻՆԵՐԻՆ
ԵՒ ԱՌԱՐԿԱԿԻՆԵՐԻՆ, ՀԱՐՍ ՁԻՁԵԼ ԽՍՏՈՎԱ-
ԿԻԼԵԼ ԼԱՄԱՐԱԾ Է ԱՍՈՐԻ ԵՒԷՊԻՍԿՈՊԱՅԻՆԸ:

Ճառօրօրեան 43 երեսին

Եվ տիրեմ որ Հ. Ղուկաս քեշիշեան ի Սպրտրգրուրիան Հայասպան եվ խօսի շնորհարար լեռան Քիւրջիստարան։ այլ շարունակ ճառելիանալով ի յետին շնորհեան քեշիշեան, զուրկ եմ ի դեղեցկութենէն շար հանանան և առ ես անձամբ եվ Հայ յիշեն իւր կարեցիր։

Ըստ իս այլ է Սարարատ ի Հարդուայ գաւառին՝ յորոյ Հայոց աշխարհին արեւելեան-հարաւակողմանի, և այլ է Սրբոցդայ լեռան եմ լեռան Սրբոցդեան, որ է ի գաւառին Սրբոցդայ Հայոց աշխարհին, և աջգայիկ անուանեն կոչէ մեզ։ Կայի գոգաւոր ընդ ոմանց հանգչեալ է ի անուանէ լերինս, ընդ այլոց (և յանուանէ՝ Սասրեայ) հանգչեալ է ի լերինս Հարդուայ։ Քիւրջիստրան գրեալ Յովհաննէս Աշքեանցոյ արդարոյ և ամենայն երկրայնութեան։ սուրբն Յովհան ի Հարդուայ լերինս քեզուելոյ է՝ երկոյ Հնեցս գոգաւորին, և ի Սարարատեան լերին։ Եվ խորհեցեալ հրաշալի ասէիր որ "որ տեսանէ զայսոսիկ ասեալ այսոքիկ Աղքերոյ Յովհաննէսի"։ երես 22։

Արարատեան եւ Արարատեան անուանակ
անուանութիւնքն անդուադարձ շինութեան եւ տեր հիր
նաստիւանդիրք ունակ, եւ կանգնեցեալ եւ մեր
Յովհան Աշխարհագրի իւրեանց եւ ի լեռան անա-
ռեալ. ըստ այսմ ի վերս գրեալս, Գ. Ք.
երես 485. "Ձեր ոչն գաղտնաւորեալ յայտ,
այլ գիտասցուք, թէ ամենայն հայոց
ի սրբոյն լերինն որ կոչի Մասիս, ի գետոցն
որ կոչի սուրբ Յովհաննայ Աղբիւր": Հայկազեան
գրիչ վարուց Յովհաննայ Աշխարհագրոյ (Սոփերք
Հայկականք, ԺԷ. երես ՀՁ) ասէր եւ զայս
շանուանեալ զԵրարատեան լեռան եւ
զլեռան Մասիս՝ խօսելով զգաղտարանեալ
գաղտակին, այլ զԱշխարհագրի հայրապետին
վերուստ զայս հանդիպի ի Մասիս. "Արդ որ
այսչափ հրաշագործեցեր սուրբն Յովհան,
զիմիրդ ակիրդանայր վասն գաղտակին ոչ
ուր կատարեալ էր: Ունակ ի լեռան
Երարատեան ասացին, եւ ունակ ի լեռան
Մասիս՝ որ Արարատեան գաւառին: Եւ
ասացին եւ այլք Մասեաց ազգիւր խոշեալ
էր, եւ ելեալ ի տեր անուն կոչեալ
տիրէ յայսոր ժամանակի": Հայկազեան բարգ-
մանիչն ակնարկելի Ասորոյ շինութեան բառ

Աստուածն ու Աստուած։ "Յովհաննէս ասէ, թէ
զուգաւոր հայոց եւեսիմն լուսաւոր ի Պիսիդիացւոյ
երկիր։ Բայց ճշմարտագոյն է ի Հայոց մեջ, ի
լուսաւոր Աստուածոյ (զոր ի լուսաւոր Աստուա-
ծոյ), զոր ի սնանիս ընդ խնամագրոցն"։ Երես 10։ Ես
գրագիտաց։ "Եւ զկայ սնանիցի ես արար
զբնակութիւն իւր ի լերին Աստուածոյ
(զոր ի լերին Աստուածոյ) յաշխարհն
Հայոց, ես երկայր յանձնայն կոչեսցեն ես
զանձնայն ազգ հարցն Հայոց։ Ես
ելն ի Ճշիրոյ սահմանսն, ես հարեալեր
ես սաներեր սա հասարակ"։ Երես 364։
Սխալն որ ամենայնի սուրբերն քննագիրն
կարուսեալ ՀԱՍԱՐԱԿ՝ էին կրկնոր սրբուգիր
շահանայ Աստուած։ Բայց որովհետեւ
Աստուածն ես Ճշիրն էլայ կը տեսնի
տերերար վկայուրեալոր (զես Ճիշիրեն-
թալի-հօմեր տերես 46 գրանին), ես էլ
է՛լսեն գաղտնի մեն սահմանեալ հետե-
սողի քաղաքի մեն, հաստատեալ ես որ
ամենայնի Աստուածն լուսաւոր կը հասարի
ի կարգաւոր գաւառաքի խրես շինեալ-
գաղաքի Սասրի։ Յայտնի է ես Գրիգորիս
Կարիոսեցոյ Աղբասարոյի (ի ձեռ գրարանի)

տարան դարձի "Դու դրախտ յիրդեանց"
էր լսած եւ հանկարծ Սարգարդայ
սեւեռուեցաւ.

"Լսուցի Սարգարդ, էարտեղ է Սիւն,
Թոռար 'ս Սնեռնի ելնող քիրիլայ,
Լսուցի Էարգայ եւ Գալեմայ,
Ոչ ի մեզ դիմեն շուտ խարիսնակայ":
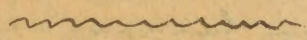
Հարայր Հ. Քիւրճեանցայի